

HALİDE EDİP'TE
DEĞİŞEN KADININ ROMANDAKİ İZDÜŞÜMLERİ:
SEVİYYE TALİP'TEN ATEŞTEN GÖMLEK'E

Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH*

ÖZ: “Yazmak düşünmektir” yaklaşımı, yazarları toplumun aydınları olarak kabul eder. Buna göre yazarlar toplumun düşünce önderleridirler. Eserleri aracılığıyla ‘yaşanmakta olan’la ilgili değerlendirmeleri gibi ‘yaşanması gereken’le ilgili değerlendirmelerini de ortaya koyarlar. Halide Edib, Türk edebiyatının 20. yüzyıl başlarındaki kadın yazarı ve sosyal hayattaki dönüşüm ve değişimin birinci dereceden etkileneni olarak süreç içindeki yerini sorgular. Yazar özellikle romancılığının ilk döneminde yazdıklarıyla, sosyal hayatın içinde yer edinmeye çalışan kadının ve toplumun çıkmazlarını sorgulamıştır. Bunun için yazarın bu romanlarıyla Türk kadının toplum içinde konumlandırılması konusuna yorum ve önerilerde bulunduğu söylenebilir. Bu durum, Halide Edib’in romanlarının Türk kadınının sosyalleşme süreci ve bu süreçte karşılaştığı sorunların takibi amacıyla okunabileceğini, hatta bu anlamda bir sosyal veri olarak değerlendirilebileceğini düşündürür. 1909’da yazdığı *Heyula* adlı ilk romanıyla okuyucusuyla tanışan yazar, romancılığının ilk döneminde *Raik’in Annesi* (1909) *Seviyye Talip* (1910) *Handan* (1912), *Yeni Turan* (1910), *Son Eseri* (1910) adlı romanlarını yazmıştır. *Ateşten Gömlek* (1922) onun romancılığının yeni bir devresidir. Bu romanlarında yarattığı kadın tipleriyle, dönüşen ve sosyal hayatın parçası olma yolunda büyük adımlar atan dönem kadını tartışır. Yazarın Seviyye Talip ve Macide’den Handan’a, Handan’dan Kaya’ya, Kaya’dan Ayşe’ye adım adım değişen, değiştikçe yenilenen ve eksik taraflarını tamamlayarak olgunlaşan kadınları, 19. asrın ikinci yarısından itibaren modernleşme hareketinin içine alınmış Türk kadınının sosyalleşme macerasının yansımalarıdır. Bu makalede Halide Edib’in yarattığı ilk etkili kadın tiplmesi Seviyye Talip’ten kadındaki büyük değişimi örneklediği Ayşe’ye kadar yarattığı kadınlar yorumlanacak, bu tiplmelerini toplumda kadınla ilgili değişim ve dönüşüm-

---

* Erciyes Üni. Edebiyat Fak. TDE Böl., hulya@erciyes.edu.tr

leri, yazarın konuyla ilgili görüşlerini yansıttıkları vurgulanacak ve bu romanların Türk kadınının sosyal hayata katılım yolculuğunun izdüşümleri olduğu gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk kadını, Türk kadın yazarları, Fatma Aliye Hanım, Halide Edib (Adıvar), *Seviyye Talip* (1910), *Handan* (1912), *Yeni Turan* (1913), *Ateşten Gömlek* (1922)

The Reflections of the Changing Woman within the Novel in Halide Edib from *Seviyye Talip* to *Ateşten Gömlek*

ABSTRACT: The approach that “To write is to think” perceives the writers as the intellectuals of the society. Thus, the writers are the thought leaders of the society. Through their works, they put forward their assessments about “what should be lived through”, as well as the assessments regarding “what is being lived through”. As a female author at the beginning of the 20th century who is the first hand witness of the change and transition within the social life, Halide Edib, questions her place within the process. Through her works written during the early stages of her fiction-writing, the author specifically questions the woman who tries to attain a role within the social life and dilemmas of the society. It would be said that with these novels, the writer interprets and makes suggestions regarding the place of the Turkish women within the society. Therefore, it is signaled that the novels of Halide Edib could be read in order to trace the process of socialization of Turkish women and the problems they face; even, they could be assessed as social data. Having been acquainting with the readers with her first novel *Heyula* in 1909, the author wrote *Raik'in Annesi* (1909) *Seviyye Talip* (1910) *Handan* (1912), *Yeni Turan* (1910), *Son Eseri* (1910) during the early stages of her career. *Ateşten Gömlek* (1922) is starts of a new period for her fiction-writing. In these novels, via the female characters created, she discusses the women of her age who converse and take huge steps to be a part of the social life. The author’s women who gradually change from Seviye Talip and Macide, to Handan, from Handan to Kaya, from Kaya to Ayşe and who mature, renew and complete their defects as they change, reflect the adventure of socialization of the Turkish women who have been part of the modernization movement since the second half of the 19th century. In this paper, the female characters will be studied ranging from Seviye Talib, who is the first effective female character, to Ayşe, who reflects the great alteration in women; it will be emphasized that the female characters of the writer reflect the changes within the society about women and also it will be manifested that these novels are the projections of the Turkish women’s journey in joining the social life.

Key Words: Turkish woman, Female Turkish Authors, Fatma Aliye Hanım, Halide Edib (Adıvar), *Seviyye Talip* (1910), *Handan* (1912), *Yeni Turan* (1913), *Ateşten Gömlek* (1922)

20. yüzyıl başları, Tanzimat'la bir devlet politikası hâline getirildiği ilân edilen modernleşmenin sonuçlarının alınmaya başladığı bir zaman dilimidir. 19. yüzyıl içinde siyasal ve sosyal planda atılan pek çok adım, artık bu zaman diliminde hayatın içinde kendine yer bulmaya başlar. Modernleşmenin esas alındığı yıllarda ister istemez kadınlar da değişimin bir parçası hâline gelirler. Kadınların anne kimlikleriyle gelecek nesillerin ilk öğretmenleri olması ve eğitimsiz annelerin nesilleri şekillendirmede yetersiz kalacakları düşüncesi kadın eğitimini dönemin önemli konusu hâline getirir.

Tanzimat yıllarının geniş bir çevre tarafından sevilen yazarı Ahmet Mithat Efendi, modernleşme yönünde alınan kararların toplumun bütünü tarafından aynı zamanda ve aynı ölçüde kabul görüp uygulanamayacağı öngörüsüyle, kadınları öncelikle evdeki erkeklerin eğitimine emanet eder. Başlangıç olarak bu yaklaşımın doğru olduğu anlaşılıyor. 1870 başlarında Darülmualimât'ın açılmasına ve 1876 Kanun-ı Esâsî'sinde kız ve erkek çocukların eğitiminin devlet garantisine alınmasına rağmen kadınlara yönelik örgün eğitim geniş kitleler tarafından hemen benimsenip uygulamaya geçirilemez. Dolayısıyla eğitimle ve modern dünyanın esaslarıyla daha erken tanışmış olan erkekler, bilginin kaynağı olarak görülürler. Sonraki yıllarda bu uygulamanın kendi içinde birtakım aksaklıklarının olduğu fark edilse de başlangıçta işe yaradığı inkâr edilemez.

Namık Kemal'in "Aile" ve "Terbiye-i Nisvân" gibi makalelerinde, Şemsettin Sami'nin *Kadınlar* (1879) risalesinde ve Mithat Efendi'nin neredeyse bütün yazı faaliyetinde kadınların eğitimsizliklerinin yol açacağı olumsuzluklara dikkat çekilmiş, kadınlara yönelik eğitimin nitelikleri konusunda uyarılar yapılmıştır. Bunun sonucu olarak da öncelikle seçkin sınıfa mensup kadınların -evde özel hocalardan- ders almalarının önü açılmıştır. Yaygın olmasa da Osmanlı kadınları için bu tür bir eğitimin daha önceki dönemler için de söz konusu olduğu bilinir. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısı bu anlamda tam bir 'seferberlik' niteliğindedir. 1890'ların başından itibaren kadınların matbuat dünyasında hem yazar hem de okur olarak daha belirgin şekilde görünmeye başlaması, Fatma Aliye Hanım'ın yetişmesi ve *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin (1895) yayın hayatına girmesi bu çabaların en somut sonucudur. Fatma Aliye Hanım'dan başka Şair Nigâr Hanım, Makbule Leman, Emine Semiye gibi kadınların, daha üstün bir seviyede eğitim almış olması ve yazarak hemcinslerini de yükseltmeyi hedeflemeleri, kadınların daha hızlı ve etkin şekilde sosyalleşmelerinin önünü açar. Kadınların önce süreli yayınlarda, çok kısa süre sonra da dernekler içinde görünür olmalarını sağlar.

Kadınların sosyal hayatın aktif bir parçası olma yolundaki ilk adımları için, süreli yayımlar ve yardım dernekleri ilk deneyim alanları olurlar. Fatma Aliye Hanım'ın hemcinslerini kendileri üzerinde düşünmeye yönlendiren romanlarının hemen yanı başında yer alan *Hanımlara Mahsus Gazete*¹ ve Nisvan-ı Osmaniye İmdat Cemiyeti² kadınlara evin dışındaki dünyayı tanıtır. Bu iki girişimi önceleyen tarihlerde yayımlanmış olan Mithat Efendi'nin Fatma Aliye Hanım'ı, ailesini, özellikle de babası ve kocasıyla münasebetlerini, eğitimini ve yaşayış tarzını anlattığı *Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti* (1893), açık bir şekilde Osmanlı kadınları için bir rol model sunma amacını taşır; sosyal hayatın eşğinde bekleyen Osmanlı kadınlarını cesaretlendirir.

Meşrutiyet... Yeni insan... Yeni kadın...

Bütün ciddi adımlara rağmen 19. yy. sonlarına kadar Fatma Aliye, Şair Nigâr, Makbule Leman hanımlar için kendi seyrinde ve yavaş yavaş süren bu değişim, 1908 Meşrutiyetiyle birden bire sürat kazanır. Aslında Meşrutiyet'in ilanı, sadece kadınlar için değil, toplumun bütün cepheleri açısından hızla gelişen olayların ve onlara bağlı dönüşümlerin başlangıcıdır. Meşrutiyetin getirdiği siyasal ve sosyal hareketlilik kısa bir zaman içinde başlayan Balkan ve Birinci Dünya Savaşları ile katlanır. Özellikle Meşrutiyet ve etrafındaki sürecin şartlarını belirleyen İttihat ve Terakki'nin kadınlara yönelik politikalarının dönemin olağanüstü şartlarıyla birleşmesi, sosyal hayatın içinde kadına duyulan ihtiyacı ve açılan alanı hızlı bir şekilde genişletir. Meşrutiyet sonrasındaki gelişmeler ve nihayet Balkan Savaşlarıyla Türk milliyetçiliğine sarılan İttihat ve Terakki, kadın kimliğini de kendi politikaları içinde yeniden gözden geçirir ve Türk milliyetçiliğinin vazgeçilmez konuları arasına alır. Türk Ocakları başta olmak üzere çeşitli sivil toplum örgütleri ile basın organlarında kadınların sosyalleşmeleri ve Türkçülük hareketinin içinde yer almaları teşvik edilir. Böylece dönemin yükselen iki değeri olarak Türk milliyetçiliği ve kadının terakkisi konusu birbirlerine yakınlaşırlar:

“Yükselen kadın hareketinin gerek Jön Türk hareketi ve gerekse de onun temsil ettiği zihniyet dünyası ile çok sağlam bağları vardı. Dönemin pozitivist ilerlemecilik ve Osmanlıcılık ile Türkçü-

¹ *Hanımlara Mahsus Gazete*: 1895-1908 yılları arasında çıkan ve dönemin en uzun zaman yayımlanabilme ayrıcalığına sahip kadın gazetesidir. Bir dönem Fatma Aliye Hanım'ın başyazarlığında yayımlanmıştır (Çaha 1996: 90; Çakır 1994: 30).

² *Nisvan-ı Osmaniye İmdat Cemiyeti*: İlk resmî kadın derneğidir. 1897'de Türk-Yunan Savaşı sırasında Fatma Aliye tarafından asker ailelerine yardım amacıyla kurulmuştur (Göçeri 2010: 142).

lük arasında salınan yurtseverlik anlayışı kadınlar tarafından da sahipleniyordu.” (Çetinkaya 2011: 122)

Bu dönemin kadınları, 19. yüzyıl kadınlarının yaşadıkları çok temkinli ve adım adım bir dönüşümün tersine, kendilerini daha hızlı bir şekilde sosyal hayatın etkin parçası olarak görürler, görmek isterler. Artık temel prensibi ‘Türk Milliyetçiliği’ olan yeni bir dönem başlamıştır. Hemen bütün milliyetçiliklerde olduğu gibi³ Türk milliyetçiliği de getirdiği ‘yeni kadın’ ve ‘yeni aile’ anlayışının hayata geçirilmesinde kadınları sorumlu görür. Bunun üzerine “[...] Osmanlı toplumunda kadının durumu, [...] simgesel bir önem kazanır [...] kadınlar modernleşmeci erkeklerin fikirlerini ifade etmeleri açısından simge görevi [...]” (Berktaş 2009: 29) üstlenirler. Kadınlardan bu dönemin ‘yeni kadın’ı olmaları ve ‘yeni insan’ı yetiştirmeleri beklenir. Millî kültürün koruyucusu, taşıyıcısı ve öğreticisi olarak görülmeleri, ‘yeni insan’ın yetişmesinde kadınların yerini daha önemli kılar. Millet inşasında kendisine verilen bu özel konumla Türk kadını daha etkin biçimde sosyal meseleyi sahiplenir ve onun içinde yer almak ister. Bu durum ister istemez, haklar konusunda kadınlar lehine açık kazanımları hazırlar. Kadınlar artık evin dışındaki bir dünyada ve millî bir davanın içinde kendilerini gerçekleştirirler.

“Jayawerdana (1986), ulusal bağımsızlık hareketlerine katılmanın kadınları güçlendirici olanaklar sunduğunu ve bu nedenle kadın haklarını savunan hareketlerin, ulusal bağımsızlık mücadeleleri süreçlerinde milliyetçi hareketlerle işbirliği yaptığını vurgula[r]” (Sancar 2012: 61).

Aslında bu, geçen asrın ikinci yarısında Batılılaşma ve Osmanlı Milliyetçiliği adına yapılan teşvik ve beklentinin başka bir plandaki devamıdır. Fakat bu defa sürece, o yılların deneyim ve birikimi üzerinden bakan bir kadın vardır. Öte yandan, birbirini takip eden savaşlar, varlık mücadelesi yaşayan milletin duyarlı bireyleri olan kadınları ister istemez sürecin vazgeçilmez parçası haline getirmiştir. Çünkü kadınlar savaşın devam ettiği yıllarda evlerinde oturup savaşın bitmesini beklemezler, cephe gerisinde savaşın olumsuzluklarını derinden hisseden bir hayatın en katılımcı parçası olarak ayakta kalma mücadelesi verirler. Çocuklar büyütülür, şehitlerin geride kalan ailelerine sahip çıkılır, yaralılar sağaltılır, kamuda erkeklerden boşalan çalışma alanları doldurulur, cepheye

³ 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı milliyetçiliği de bunu yapmak istemişti. Bu dönemde kadınların eğitimi ve sosyalleşmesinin hızlandırılması sadece Batılılaşma hareketinin getirisi değildir. Aynı zamanda Osmanlı milleti oluşturma rüyasının da bir zorunluluğudur.

yardımlar organize edilir, geniş halk kitlelerinde millî kimlik ve savaş konusunda bilinç oluşturulur vs. Ziya Gökalp, kadınları bu ‘milliyetçi’ dönemin parçası olma konusunda etkiler. “Türk Ailesinin Tekâmülü”, “Aile Enmuzeçleri” gibi makaleleriyle *Türk Medeniyeti Tarihi*’nde (1925) kadın erkek eşitliğinin ve kadınların aile ve millet içindeki önemli yerinin Türk kültürünün aslı unsurlarından olduğunu anlatır.⁴ Bizzat Gökalp’ın yazdıklarından başka ondan etkilenen dönemin diğer kalemleri de kadınların yeni rollerini belirleme konusunda görüşler ileri sürerler. Halide Edib bu isimlerden biridir. Zaman zaman kesintilere uğrasa da Gökalp’la dostlukları fikrî beraberlikleri de içine alır. Enginün’ün bu konudaki tespitleri şöyledir:

“[...]*edebî eserlerinde onun fikriyatını canlandırırken, fikir eserlerinde de Türkiye’deki değişiklik ve fikrî gelişmeden bahsederken Gökalp’ın rolü üzerinde ısrarla durur. Halide Edib 1926’dan itibaren, hatıratında, makalelerinde, Türkiye Batıya Bakıyor, Türkiye’de Doğu Batı Çatışması ve Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri adlı eserlerinde sık sık Gökalp’ın Türk fikir hayatına getirdiklerinden bahseder.*” (Enginün 2012: 83-84)

Halide Edib ve değişen kadın...

Halide Edib, II. Meşrutiyet sonrası milliyetçi dönemin en etkin ve farklı kadın portresidir. *Tanin*’in ilk sayısında yer alan ve başlık olarak Tefvik Fikret’in “Sis” şiirindeki “Kaç nâsiye vardır çıkacak pâk u dırâhşan” mısramı seçen yazısından itibaren tanınmaya başlar (1 Ağustos 1908). Bu yazı onun hemen hemen ilk telif yazısıdır (Enginün 2007: 38). Daha önce John Abbot’dan yaptığı *Mâder Tercümesi* (1897)’nin önünde yer alan “İfade-i Mahsûsa” başlıklı telif yazı ile okuyucusunun karşısına çıkan Halide Edib, kısa bir zaman içinde *Tanin*’deki makalelerin yanına *Heyulâ* (1909) ve *Raik’in Annesi* (1909) adlı ilk romanlarını yerleştirir. Fakat yazara asıl şöhreti, *Seviyye Talip* (1910) ile *Handan* (1912) getirirler. Halide Edib bu iki roman ve onları takip eden *Yeni Turan* (1913)’la sosyal hayatın içinde yer edinmeye çalışan kadının ve hatta onun karşısındaki toplumun çıkmazlarını sorgulamaktadır. Aslında yazarın ilk romanlarının tamamında kadının toplum içinde konumlandırılması etrafında düşündüğü ve yazdığı söylenebilir. Bu anlamda yazarın yarattığı kadın tiplmeleri ile onların etrafına yerleştirdiği meseleler, dönüşen ve sosyal hayatın parçası olma yolunda büyük adımlar atan dönem kadınının izdüşümleridir. Bu, Halide Edib’in romanları üzerinden Türk kadınının sos-

⁴ Bu konuda bkz. Enginün, İnci (2012): “Ziya Gökalp ve Aile”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, (7. bs.), Dergâh Yay.: İstanbul, s. 468-477.

yalleşme süreci ve bu süreçte karşılaştığı sorunların takip edilebileceğini düşündürür.

Bilindiği üzere Türk kadınının sosyalleşme süreci, başlangıcından itibaren erkek aydınlar tarafından şekillendirilmiştir. Bu şekillendirmede esas olan, modernleşme ile daha erken karşılaşmış ve zihinsel dönüşümünü gerçekleştirmiş olan erkeğin karşı cinsteki karşılığını yaratma zorunluluğudur. Bunun için de erkekler tarafından teşvik edilmiş ve yönlendirilmiş dönüşümde ölçü, basit bir söyleyişle 'erkeğe göre'lik olur. Hatta kadınların modernleşme yolunda referans olarak Avrupalı hemcinslerini almalarından daima korkulur ve kadınlar sınırların aşılması durumunda karşılaşabilecekleri olumsuzluklar anlatılarak uyarılırlar. Mithat Efendi son romanı olan *Jöntürk* (1911)'te bile -Meşrutiyet sonrasında yayımlanmış olmasına rağmen- okuma yazma bilen kadının devrinin bilimleriyle biraz tanış olmasını ve kocasını temsil edecek kadar yabancı dil bilmenin ötesine geçmemesini tavsiye eder (Argunşah 2013). Bunun temel gerekçesi erkeğin bahsettiklerinden anlayan, onunla sohbet edebilen ve bir eş olarak onun sosyal ortamını sıkılmadan paylaşabilen kadını yaratmaktır. Fakat bilgiyle tanışan, sosyal hayatın içinde yer bulan ve kendini tanıyarak cesaret kazanan kadın, belirlenmiş sınırlar içinde kalmak istemeyecek ve inandığı gibi yaşamayı seçecektir. İşte bu, toplumsal bir çatışmayı doğurur.

Seviye ile Macide arasında: Meşrutiyet kadını...

Halide Edib *Seviye Talip*'te böyle bir noktadan başlar. Romanda Seviye ve Macide dönemin iki kadını temsil ederler. Macide dönüşümünü, kendine verili sınırların içinde gerçekleştirir, modernleşmenin olası aşırılıklarına düşmez, giderek sosyal dünyanın meselelerine de uyanır. Romanın asıl macerası onun etrafına örülmez ama altı çizilmek istenen, sosyal duyarlıkları olan 'hanım hanımcık kadın' odur. Bu anlamda o, bir önceki roman *Raik'in Annesi*'ndeki Refika'nın daha olgun bir devamıdır.⁵

⁵ *Raik'in Annesi*'nde (1909) Refika (:arkadaş), adından itibaren kocasına eş ve romanın başlığında da vurgulandığı gibi çocuğuna anne olarak yaratılmış kadındır. Daha çok 'çocuklarına anne demeden önce mama demeyi öğreten' alafraanga anne tiplerine karşılık olarak ve millî değerlerine sahip anne tarafı vurgulanarak yaratılmıştır. Romanda onun güçlü karakterinin, sağlam duruşunun, ihanet eden kocasını sabırla bekleyişinin ve kendisini çocuğu için feda edişinin altı çizilse de dönem kadınının 'rol modeli' değildir. Okuyucu onun sosyal meseleye duyarlı olan tarafını göremez. Oysa dönem, içinde olağanüstü şartları barındırmaktadır. Kadının başka sorumluluklar alması gerekir. *Seviye Talip*'te Macide'nin bu anlamdaki dönüşümü Refika'nın bir adım sonrası olması bakımından anlamlıdır.

Romana ismini veren Seviyye Talip ise, romanın başından itibaren kendisine hayran olunan kadın olarak anlatılır. Sahneye çıksa ‘dünyanın en büyük primadonnası’ olma kabiliyetindeki Seviyye’nin garip bir çekim gücü vardır. Yazar onu kendisinin bile farkında olmadığı “[...] *bir şiddet-i hisle, şairiyetle beraber hayatını bir hatt-ı müstakim üzerinde yürütmek için bir ‘erkek inadı’[...]*”na (Halide Salih 1326: 45) sahip oluşuyla tanımlar. Seviyye, şair duyarlığı ve kararlılık gibi birbirine tezat iki karakter özelliğini kendinde birleştirmiştir. Kendine yetmeyi, hayatı hakkında karar almayı ve uygulamayı, kendisi olmayı örnekleyen ‘yeni kadın’dır. Ancak verili sınırları zorlayan kimliğiyle anarşi yaratır. Çünkü Seviyye, erkeğin neredeyse çocuğu gibi görerek eğittiği ve hayata hazırladığı ‘itaatkâr’ kadından farklıdır. ‘Toplumun inanışlarını yüzüne fırlatabilen’, ‘kanunlarına baş kaldıran’, ‘afroz edilmişliğine tek başına karşı koyan’ kimliğiyle toplumun hiç de hazır olmadığı ‘güçlü ve kararlı’ kadındır. Meşrutiyet’in şartları açısından bakıldığında o, “[...] *toplumda özlenen ve aranan özgürlük düşünün kadında simgeleşen biçimidir.*” (Bele tsz: 56)

Seviyye’nin kadınlık açısından önemi, kocasının ruhuna hitap etmediğini anlaması ve ruh arkadaşı olarak gördüğü adamla yaşama cesaretini göstermiş olmasıdır. O, Refika (*Raik’in Annesi*) ve Macide gibi, kocasının ihanetlerine tanık olmasına rağmen sabır ve sadakatle bekleme, ihanet eden eşini tekrar kabul etme fedakârlığını gösterme gibi bir sınavdan geçmez. Onun önceliği, kendi benliği ve ruhsal tatminidir. Üstelik okuyucu roman boyunca onun kadınlık adına herhangi bir söylemiyle de karşılaşmaz. Buna rağmen Seviyye, hayatını hangi erkekle sürdüreceği konusundaki kararını uygulamaya geçirişyle kadının hakları üzerinde düşünerek onları elde etme/kullanma sürecinde önemli bir yere yerleşir. Çünkü bir önceki neslin ‘idol kadını’ Fatma Aliye’nin kadınların babalarının seçtiği erkekle evlenmesi yolundaki telkininin dışına çıkmış, yaşayacağı erkekle ilgili -üstelik evli olduğu halde- bir seçimi bizzat yapmıştır. Seviyye Talip bu tercihiyle bütün bir toplumu karşısına alır. Ancak kadının ‘birey’ olma yolculuğundaki temsilini de üstlenerek devir kadınının önüne düşer. Bu sebeple de onun kadınlıkla ilgili görüşler beyan etmesi gerekmez. Yine de roman bir eksen olarak, toplumsal kabullerin karşısında bir yaşamı seçen bu kadının, diğerleri tarafından nasıl algılandığını da takip eder. Seviyye’nin kararını onaylayanlarla onaylamayanların görüşlerinin yan yanılığı okuyucunun tarafsız bir yerden ona bakmasını ve meselenin farklı açılarını görmesini sağlar. Fakat romanın sonunda Seviyye’nin, birey olma yolculuğunda başarılı olmuş kimliğiyle değil, mağdur edilmiş/cezalandırılmış kadınlığıyla zihinlerde kalması ilgi çekicidir. Se-

viyye, Talip Bey'den boşanıp ruh arkadaşı olduğuna inandığı Cemal'le evlenerek “[...] *alnındaki leke-yi hicabı* [...]” (Halide Salih 1326: 140) silebilir. Ama bir başka erkeğin Fahir'in onu kirletmesine engel olamaz. Yazar böyle bir sonla kadının erkek egemen sosyal yapı içindeki yeri ve sınırları konusunda uyarıda bulunmak istiyor olmalıdır. Romanda kadınlık adına önemli bir kazanç olan hayatını bizzat şekillendirebilme kararlılığı, -altı sosyal bilinçle doldurulmadığından olmalı- yine bir erkeğin elinde aşağılanır. Sınırları aşan ‘şeytan’ kadın cezalandırılır, verilenle yetinen ‘masum’ kadınsa kendisine sunulan alan içinde saygınlığını koruyarak dönüşümünü sürdürür. Romanın sonu, bu fikri olgunlaştırması bakımından anlamlıdır. Fahir'in hatıra defterine yazdığı son sayfalar, romanın da son sayfaları olur. Bu sayfalarda Fahir, hayatlarını farklı şekillerde mahvettiği iki kadını karşılaştırır:

“Şimdi hep yerlere, çamurlara sürüklediğim ziyadar bir kadını görüyorum. Biliyorum ki o gece, levsin ağırlığı ile yerlere kapanan sarışın baş bir daha kalkamayacak! Daha alçak, daha düşük, daha hacil ka’r-ı zalama yuvarlanacak. Aşkî temiz gören, hayatını itikadına tevfikân tanzime cesaret edebilen bu beyaz cephe, bu ismetini vakarını muhafaza eden kadın, onlar şimdi nerede? ... Ya Rabbim ben ne yapmıştım? Bir kere bakmak için ölmeye hazır olduğum gözleri insanlara bakamayacak bir şey-i felakete boyamıştım. ... Macide’ye [de] pek çok fenalık etmişim; fakat hiç olmazsa o kendine hürmet edebilmek hakkına malik! Ya Seviyye? ... Şüphesiz Macide hiçbir şey bilmiyor. Bu günlerde o kadar memleketi yiyen ihtilalle meşgul ki!” (Halide Salih 1326: 154-155).

Seviyye Talip'te asıl dönüşüm, ‘masum’ kadın Macide’de olur. Macide başlangıçta Fahir’e yazdığı mektupların içeriğiyle ümit bile vaat etmezken, kısa bir süre sonra kendini dönüştürme ve ‘kocasına arkadaş olma’ hedefine odaklanır. Evini ihmal edecek kadar okumaya ve öğrenmeye yönelir. Başta giyim kuşamı olmak üzere yeniler. Kendisine sınırlar koymak isteyen ve geleneği temsil eden annesinden uzaklaşır, müzik dersleri almak ister, hatta başlangıçta yanlarına çıkmayı reddettiği kocasının arkadaşlarıyla ‘dekolte’ giysiler içinde görüşmeye başlar. Ancak Macide’nin bu değişimi Fahir’e yetmeyecektir. Yazarın hikâyenin bu tarafıyla yapmak istediği, kadınların erkek istediği için ve erkeklerin istediği kadar dönüşmesi görüşüne bir eleştiri getirmek, öte yandan bu dönüşümün yetmeyebileceğini düşündürmek olmalıdır. Osmanlı erkeği her ne kadar ‘yeni kadın’ için bir ‘muallim’ gibi çaba sarf etmişse de hem ruhuna hem de toplumsal kimliğine denk gelecek kadını henüz yaratamamıştır. Macide’de eksik olan erkeğin ruhunu kavrayabilen ateştir. Fahir “*Du-*

varlar arkasında bütün alaik-i dünyeviyesi kocasına münhasır... gevşek... hararetsi...” (Halide Salih 1326: 4) bulduğu Türk kadınları konusunda umutsuzdur. Şöyle düşünür:

“[...] onlar bir sınıf genç kızlardır ki gazete okuyabilecek, mektup yazabilecek kadar okuryazarlar; sonra bütün hayatlarını ev hayatına hasrederler. En tabii şey onlar için dikiş dikmek, ortalık süpürmek[...] Bunlar istihfaf edilecek şeyler değildir. Fakat bu kadınlıklarında bir erkeği sıcak bucağına koşturacak bir şey yoktur. Ne köşelerde tebessüm eden bir iki çiçek, ne de temiz, zarif, sizi anlamaya, sizi eve ısındırmaya müheyya bir kadın göremezsiniz. Arkasından iş entarisini çıkarmaya vakit bulmadan eve gelirsiniz. Siz ona efkâr-ı hususiyenizden bahsederken onun endişenâk gözleri konsolun üzerinde toz arar.” (Halide Salih 1326: 2-3).

Bunlar Fahir’in, üç yıl önce İngiltere’ye giderken geride bıraktığı Macide/Osmanlı kadını hakkındaki düşünceleridir. Onun geride bıraktığı kadınla ilgili hatıraları, bulacağı kadınla ilgili endişelerinin de kaynağı olur. Karısını “[...]dallı, biçimsiz bir çarşafı, elinde paçaları düşük bir çocukla[...]” bulmaktan korkar. Zihinsel dönüşümünü gerçekleştirmiş erkek olarak eşdeğeri bir kadın ister. Bu sözler bir anlamda Fahir’in kendisini Macide’ye ne kadar uzak hissettiğini ve bunda ne kadar haklı olduğunu göstermek için yürüttüğü savunmalardır. Bu sebeple romanda asıl sınavı, bu iki kadından çok, erkek kimliğinin verdiği söylenebilir. Çünkü Avrupa’da eğitim görerek gelmiş olan Fahir, bir aydın olarak aklıyla hareket etmesi ve birikimini -milletin anası- kadını eğitmek için kullanması gereken ‘öğretmen’dir. Fakat o, kendinden bekleneni gerçekleştiremez, tutkularına yenilir. Kimliğini kazanma yolunda mücadele veren iki kadını da anlayamaz. Başlangıçta “Ben Türk kızıyım, Müslüman kızıyım. Böyle şeylere gelemem... İki yıl Avrupa gördünüz mü bizi beğenmez oluyorsunuz,” diyen Macide’deki hızlı değişim karşısında şaşkıncıdır, sıra dışı bir kadın olan Seviyye’ye ise tutkudur. Bu tutkusuyla başa çıkamayan Fahir, sınavı kaybeder. İstanbul’a giren Hareket Ordusu’nun saflarına katılarak “... milletin mutluluğu ve geleceği için...” varlığını adamanın anlamını, kendini cezalandırmaya ve utancını silmeye dönüştürür. Oysa İngiltere dönüşünde İstanbul’a adım attığı ilk anlarda, Meşrutiyet’le tanışmış milletin durumu hakkında tespitler yapmaya çalışırken memleketi için düşünen aydındır. Bu sıradaki iç konuşmasından anlaşılır ki Fahir, Avrupa’da yaşadığı yıllarda toplumsal hayatı ve kadını incelemiş ve kendi ülkesindeki eksikler üzerinde düşünmüştür. Türk kadınının konumunu, ruhunu tırmalayan ‘millî bir noksan’, hiçbir şeyin yerini dolduramadığı bir ‘yoksulluk’ hâli olarak görmektedir. Gelir gelmez yaptığı kısacık göz-

lemlerle, önceki neslin erkeklerinden farklı olmayan bir karar alır. Avrupa'da eğitim görmüş, bilginin kaynağına bizzat gitmiş bir erkek olarak bildiklerini kendisine en yakın kadına/karısına öğretecektir. Üstelik “mualim tavrı takındığını hisseden” Fahir için bu bir ‘vatan hizmeti’ hükmündedir:

“Bu kadar tahavvül geçirmiş bir vatanda, vatanımın benden beklediği hizmet Macide'nin Hikmet'in çehresiyle çıkıyor. Belki istikbal, nesl-i müstakbelin kadınlarına mektepler, geniş fikirler, salim düşünceler verecek, terbiyelerin vesaitini ihtar edecek. Fakat bizim gibi tahsil görmüş gençlerin, en büyük vazifesi önde nesl-i hazır kadınlarını uyandırmak, onları hayata karşı hakiki, milletin tekâmülü için hayırlı ef'ale sevk etmek[...]” (Halide Salih 1326: 11)

Bu tam da dönemin Türkçülerinin istediği kadın dönüşümüdür. Onların kadına yönelişlerinde, yeni dönemin yeni ailesini yaratma projesi vardır. Fahir için vatan hizmetinin karısı ve oğlunun çehresinde tecelli etmesi, gelecek neslin kadın ve çocuk üzerinden yaratılması düşüncesiyle dolayısıyla, milliyetçilerin aileye yaklaşımıyla birleşir. Fahir'in günlüğüne yazdığı son notta Macide hakkında yer alan yorum “bu günlerde yurdumu yiyen ihtilalle o kadar meşgul ki...” şeklindedir. Bu Macide'nin sosyal meseleye uyandığını, ‘yeni kadın’ olarak hayata katıldığını haber verir. Macide noktasından bakıldığında Fahir hizmetini gerçekleştirmiştir. Roman, hürriyet şehitlerinin arkasından okunan bir mevlit sahnesiyle kapanırken sosyal duyarlık kazanmış kadın Macide, ‘sözümüne şehit’ kocası Fahir’i düşünerek oğluna öğütte bulunur: *“Doğru bildiğin şeyler için, hak için vatan için daima ölmeye hazır olacaksın, Hikmet oğlum! ... Tıpkı tıpkı baban gibi*” (Halide Salih 1326: 156). Oysa Fahir bu ölümle utancını gizlemek ve büyük günahının kirlenmişliğinden arınmak istemiştir. Fakat Macide'nin uyanışını ve ilgisinin sosyal hayata yönelmesinin de önünü açmıştır.

Akılla kalp arasında bir kadın: Handan

Halide Edib, *Seviyye Talip*'ten iki yıl sonra *Handan*'ı yayımlar (1912). *Handan* yazarın en çok ilgi gören ve asıl çıkışını yaptığı romanıdır. Esere adını veren Handan, yazarın bir önceki romanında yarattığı iki kadın tiplerinin bir adım sonrasıdır. Ne Macide gibi tesadüfi bir eğitimin sonucudur ne de Seviyye gibi sadece sanat duyarlığı taşıyan tek yönlü bir kadındır. Baştan itibaren evde özel hocalardan ama sistemli bir eğitim almıştır. Sosyal duyarlıkları vardır ve yazar tarafından ‘vatanperver’ olarak tanımlanır. Ancak o da tamamlanmamış, başka bir söyleyişle dev-

rin istediği kadın henüz doğmamıştır. Çünkü Handan hayat arkadaşlığında sosyal bir mana arayan Nazım'ın evlenme teklifini reddeder. Hayattan beklentilerine ve karakterine hiç uymayan, ancak kadınlığına hitap eden Hüsnü Paşa'nın teklifini kabul ederek Avrupa'ya gider. Handan, Hüsnü Paşa'nın sunduğu hayat içinde mutlu olamaz, hatta hastalanarak şuurunu yitirir. Hastalığı sırasında Refik Cemal'le duygusal bir yakınlaşma içine girer. Bu durum Handan'ı daha da mutsuz eder, hastalığının şiddetini artırır. Bu mutsuzluk içinde de ölür.

Handan bir karakter olarak yazarın yarattığı ve psikolojik boyutları olan en etkileyici kadın tiplemesidir. Onu etkileyici kılan, dönem kadınının trajedisini yansıtabilmesidir. Handan, devrin talepleri doğrultusunda zihinsel dönüşümünü gerçekleştirmiş kadının sosyal hayatta karşılığını bulamayışı ve yok oluşunu temsil eder. Uzaklaştığı hemcinsleriyle, giremediği erkek dünyası arasında sıkışan kadın, Handan karakteriyle edebî eserin dünyasında kendisine yer bulur. O farklı bir kadındır, kadınların ilgilendiği şeyler onun ilgisini çekmez. Bunun için de hemcinsleri ve yaşlılarından çok babasının arkadaşlarıyla sohbet etmekten haz duyar. Üstelik onlar üzerinde tiryakiliğe benzer bir bağıllık oluşturmuştur. Roman sonunda yer alan, Handan'ın cenaze törenine katılanların çoğunluğunu yaşlı erkeklerin oluşturması bu noktadan bakılınca anlamlıdır.

Handan, bütün bu özellikleriyle Seviyye'nin bir adım sonrasıdır. Seviyye hayatını yönlendirecek kararı bizzat verme ve arkasından gelecek olumsuzlukları göğüsleme becerisini göstermiştir. Ancak Seviyye'de sosyal duyarlık eksiktir. Oysa içinde yaşanan top yekûn mücadele dönemi, kadının da sosyal meselenin parçası olmasını istemektedir. Handan'ı yaratmaya Seviyye'yi sorgulayarak başlayan yazar, dönemin ihtiyaçları ve kadınların uyanışı noktasından bakarak tiplmelerini bu duyarlığı seçip seçmemenin eşiğinde bekletir, etrafını dönem kadınlığının başa çıkmak durumunda olduğu başka sorunlarla örür. Handan tiplemesinin kadınlık açısından en mühim sorunu, sosyal meseleye uyanan tarafıyla kadın kalan tarafı arasında kalışı ve yerini tayin edemeyişidir. Bu açıdan bakılınca Seviyye de Handan da bencildirler. Her iki kadın da donanımlarına rağmen hemcinsleri ve millet adına hiçbir şey yapmazlar, yapmayı düşünmezler. Bu halleriyle de sosyalleşmenin eşiğinde kararsız ve tecrübesiz sallanan, sorumluluk üstlenemeyen hemcinslerini temsil ederler. Üstelik Handan bu rolüyle birlikte yazarın kendisine yüklediği, her şeye rağmen kocasına sadık kalma ve kendini ona ait hissederek bekleme sorumluluğunun altında ezilir. Hüsnü Paşa'nın sorumsuzluğu ve çok eşliliği karşısında boşanma hakkını kullanmayı aklına bile getirmez. Şahsi hayatında tam da bu yıllarda boşanmayı tecrübe eden, fakat her zaman ailenin

devamına inanan yazar, bu romanında da boşanma karşıtı bir yaklaşımı benimsemiştir. Evliliği kutsayan Halide Edib'in romanlarındaki kadınlar, kocalarının ihanetini bilmelerine rağmen sabırla beklerler. Bu anlamda *Raik'in Annesi*'nde Refika'dan başlayan poligami mağduru kadın, *Seviyye Talip*'in Macide'si üzerinden geçerek Handan'da sürer. Handan'ın onlardan farkı, tutku ve sadakatının aynı zamanda kendini yok eden bir ateşe dönüşmüş olmasıdır. Yazar bir anlamda böylesine sosyal bir zamanda zihinsel dönüşümünü gerçekleştirebilen kadınının 'maksadın kızı' olmayı reddettiği ve benliğinin 'dişi' tarafının sesini dinlediği için cezalandırılmış gibidir.⁶

Handan sosyal meselenin farkındadır. Ancak bu farkındalık, henüz hayatını etrafında şekillendirecek kadar derin bir duyarlılık haline gelmemiştir. Yine de iki kadının da evlenecekleri erkeği seçme kararını bizzat vermeleri, ardından gelecek bütün sorunları göğüsleme cesaretini göstermeleri devir ve kadınlık açısından önemlidir. Böylece yazar 1850'lerden itibaren tartışılan Osmanlı'da evlilik anlayışı, evlilikte kadının yeri, evlenme usulleri ve görücü usulüyle evliliğin sorgulanması gibi konulara kendine göre bir çözüm getirir: Kadınlar Meşrutiyet'in getirisi olan 'hürriyet' fikrinin de bir parçası olarak hayatlarını kendileri şekillendirmeli ve evlenecekleri kişiyi seçebilmelidirler. Fakat bu seçim, onlara mutluluğu getirmez. Seviyye gibi Handan da esas itibarıyla mutsuz olur. Mutsuzluk, dönüşümün tamamlanamamış olmasındandır. Handan hayatını değiştirecek seçimi, aklıyla değil duygularıyla yapmıştır. Zihinsel dönüşümünü gerçekleştirmiş ancak duygularını kontrol altına almayı başaramamıştır.

Halide Edib, kadınlığın duygusal sınırları içinde kurguladığı Handan tiplemesiyle dönem insanına bir kadının yaradılışını ne kadar zorlayabileceğini düşündürmek istiyor olmalıdır. *Seviyye Talip*'le dışarıdaki dünyanın dönüşen kadına ne kadar hazır olmadığını anlattıktan sonra *Handan* ile bizzat kadının bu dönüşümü ne kadar gerçekleştirebildiğini anlatmaya geçer. Art arda gelen bu iki roman, hiç şüphesiz yazarın konuyla uzun soluklu meşguliyetinin de bir delili olarak sayılmalıdır.

---

⁶ Halide Edib dönem kadınının bu trajik durumunu anlatmak için Handan'ı 'mekânsız' tanımlar. Seçimini yaptığı andan itibaren ait olduğu dünyadan çıkan Handan, gerçekten mekânsızdır. Uzaklaştığı İstanbul/Türkiye ile dolanıp durduğu Avrupa'da, kendine ait bir mekânın sahibi olamaz. Akılla tanışmış ancak duygularından sıyrılamamış Handan'ın durumu, devrin kadınının sosyal dünyadaki 'konumsuzluğu'nun izdüşümü sayılabilir.

Handan, -devrin eğilimlerini temsil eder biçimde bir erkeğin- Nazım'ın yetiştirdiği kadındır. Bir kadın olarak romanda -'modern kadın'ın da bir özelliği olarak- fiziksel güzelliğiyle tanımlanmaz. Bilakis kendisinin de dile getirdiği gibi çirkindir. Fakat çekicidir. Bu gücü ona, kızıl ışıklı saçları ve iri gözlerinden çok, öğrenme ve öğrendiklerini kendine mal etme kabiliyeti verir. Dönem kadınından beklenen de buna benzer şekilde kendi dışındaki dünyayı öğrenmeye yönelik bir ilgi kazanması, başka bir söyleyişle 'öğrenme aşkı'na tutulmasıdır. Handan'daki bu öğrenme aşkını romanın bir başka kadını Neriman şöyle anlatır:

“Biz dört çocuk hep aynı hocadan aynı tahsili geçiriyorduk. Fakat Handan hepimizi arkada bıraktı. Bugün bizim tahsillerimizi kazıyan biraz lisan biraz da edebiyat bulursun. Fakat Handan öyle değildi, onda öğrenmek bir ihtirastı. Bilmek, daima bilmek, yalnız kitaplarda değil tabiatta, insanlarda her şeyi, görünmez şeyleri bilip anlamak için onda ebediyen susamış bir dimağ vardır. ... Onda bildiği şeyleri seven, deragüş eden bir şefkat, bir kadın kalbi vardır. [...] öğrenmek iştiyakı her gün daha şiddetle artıyordu. Ona daha âlim, daha yüksek hocalar tutuyorlardı.” (Halide Edib 1327: 60-61)

Handan, çocukluğundan itibaren farklıdır. Çevresindeki genç ve yaşlı diğer kadınlar da bunun bilincindedirler. Ona karşı hayranlıktan öfkeye, değişen duyguları taşırlar. Bunun için de yalnızdır. Yönelişi, -bir önceki neslin kadınlarında olduğu gibi- 'bilginin kaynağı' olan erkeklere, özellikle de yaşlı erkeklere doğru olur.⁷ Hamdi Paşa'ya yönelmesinde de bu sebebin yattığı söylenebilir. Çünkü görmüş geçirmiş, Avrupa'da yaşayan ve bir hariciyeci olan Hamdi Paşa, bambaşka bir hayatın birikimiyle öğrenmeye tutkulu Handan'ı etkilemiş olmalıdır.

“Onun ziyadar gözlerinin, ziyadar saçlarının nisviyeti uçtu[mu?]...”

Handan, Meşrutiyet sonrası yurda dönen ihtilalci Nazım'ı bilgiye açlığı ve hayatını bilgi etrafında yeniden şekillendirmeye hazır oluşuyla

⁷ Halide Edib'in modernleşmenin öznesi olarak yarattığı kadınlarının hem cinslerinden uzak olmaları, özellikle de annesiz olmaları, buna karşılık babaları tarafından yetiştirilmeleri ilgi çekicidir. Bu durum yazarın *Mor Salkımlı Ev*'de de anlattığı gibi, küçük yaşlardan itibaren çağının kadınlarından farklı bir eğitim alması konusunda özel bir çaba gösteren babası Edib Bey'in eserlerdeki uzantısı olarak düşünülebilir. Öte yandan Tanzimat yıllarından itibaren modernleşme ile tanışan ve eskiyi temsil ettiği için babasından uzaklaşan genç erkeğe karşılık bilginin kaynağı olarak 'babanın keşfi'ni gerçekleştiren genç kadın anlayışının bir uzantısı olarak da yorumlanabilir.

büyüler. “*Handan Hanım'ı okutup yetiştireceğim. [...]hayata hazırlayacağım, okutacağım, dimağını, ruhunu okutacağım[...]*” (Halide Edib 1327: 77-78), diye düşünen Nazım'ın da donanımıyla Handan'ı etkilediği anlaşılıyor: “*Nazım bütün tahayyülâtının hududunu geçen bir hakikat. Yalnız ben küçük, çirkin, dilsiz[...] Nazım'ın ziyadar şahsiyeti, büyüklüğü ile küçüldüm, soldum, hiç oldum,*” (Halide Edib 1327: 72) diyen Handan, kabuğunu kırarak kendini gerçekleştirmeye kararlıdır. Bu haliyle Handan'ın sosyalleşme ve eğitimle kendini gerçekleştirme kararı veren Türk kadınının edebî eserdeki simgesel uzantısı olduğu söylenebilir. Yazar için/Türk kadını için artık sosyal içerikli bir dönemin başlamış olması, Handan'da kendini gerçekleştirmenin içeriğini bu yönde belirler:

“Fakat ben de Neri, bir şey olacağım. Mutlak olacağım, Neri. Çalışacağım, çalışacağım. Parlak ve meşhur olmazsam bile, hiç olmazsa insanları hiç kimsenin sevemediği bir şefkat ve fedakârlıkla seveceğim, onlara ruhumun son zerresine kadar vereceğim. Bu karanlık ve bedbaht memleketin başından başına dolaşarak benden evvel gelen büyük ve güzel ruhların insanlara mirası olan şeyleri, memleketimin insanların ruhuna akıtacağım ve ruhum bütün arzuları ve kabiliyetleri ile memlekete dökülecek. Sonra ruhumu alanlar da kendi ruhlarıyla ruhumu daima bir nesilden ötekine verecekler, ben de her nesil yükselip büyüdüğüce büyüyip yükseleceğim. Fakat beni, [...] Handan'ı unutacaklar, ben bir hiç, fakat ruhum her şey olacak! İçimde ne fırtına, ne fırtına var Neri!” (Halide Edib 1327: 74-75)

En büyük hayalinin Anadolu'da dolaşmak, halkın ruhunu, dimağını uyandırmak için onlarla konuşmak olduğunu söyleyen Handan, bu sözleriyle benliğini tamamen terk etmiş ve kendini vatanın yükselmesine adanmış bir idealisti düşündürür. Ne yazık ki kritik eşiği aşamaz. ‘Maksadın kızı’ olmak için önünde açılan yolu göremez. Ne Anadolu'ya gidebilir ne de insanlık için ruhunu sonsuzluğa ulaştıracak bir fedakârlıkta bulunabilir. Handan bu haliyle uyanmış ancak henüz kendini aşamamış dönem kadınının trajik örneği olarak kalır.

Nazım'ın bizzat yarattığı bu kadına âşık oluşu ve ona ‘maksadın kızı’ olmayı teklif edişi, ruh arkadaşlığının sosyalleşen dönemde ‘fikir/dava arkadaşlığı’na dönüşmesi isteğidir. Erkek sosyal meseleye uyanmasına yardımcı olduğu kadını, mücadelesinde yanında görmek ister. Çünkü içinde yaşanılan dönem, kadından sosyal davanın parçası olabilme becerisini beklemektedir. Yazar bu teklifle, yeni kadını ‘yoldaş’ olma konumuyla tanıştırır ve onu bir de bu safhada sınamak ister. Oysa Handan okuyucusuna devrin insanına sosyal meselenin içindeki kadının

erkekten farkını ve kadınlığından uzaklaşmadan sosyal hayatın ve davanın içinde var olma isteğini düşündürür. Handan seçimiyle, ben ve dava arasındaki yerini belirlerken aslında sosyalleşen kadının yeri konusundaki şüpheyi de cevaplamış olacaktır. Bunun için sadece beyniyle var olmayı kabul edemez, kalbinin de fark edilmesini ister. Yine de bu durum erkeğin dönüşümüne katkıda bulunduğu karşı cinsten beklentilerinin, kadının beklentilerinden çok farklı olmadığını hatırlatır. Yazarın *Seviyye Talip*'te Fahir üzerinden dile getirdiği gibi dönem erkeği, sosyal davaya uyanmış kadının kendi doğasından uzaklaşmamış olmasını, aşk ve aile saadetindeki yerini sürdürmesi beklemektedir. Kadın da buna benzer şekilde sosyal meselenin çözümü içinde aklıyla bir yer edinmek isterken, kadın olan tarafının görmezden gelinmesini kabul edemez. Handan, kadınlığını/aşkı yok saydığını düşündüğü için Nazım'ın evlenme teklifini reddetmiş, tam da bu tarafına hitap ettiği için Hüsnü Paşa'nın evlenme teklifini kabul etmiştir. Handan'ın bu kararı kadındaki dönüşümün henüz sosyal sorumluluk alacak seviyeye ulaşmadığını düşündürür. Fakat yine de Halide Edib onu, kadınlığına yenilmiş göstermek istemez. Refik Cemal'le ciddi konularda uzun sohbetler yaptırır. Bunlar bilgiyi içselleştirememiş, dolayısıyla sosyalleşme süreciyle tanışmamış 'masum/ilkel kadın' Neriman'a şöyle anlatılır:

“Handan’la her şey konuştuk Neriman. Senin uykunu getiren içtimaiyat, iktisat, felsefe ve hatta politika, her şey konuştuk. Yavaş yavaş gözümün önünden onun ziyadar gözlerinin, ziyadar saçlarının nisviyeti uçtu.” (Halide Edib 1327: 51)

Refik Cemal'in gözünde Handan bilgisiyle var olmaya başladığında kadınlığından da sıyrılmaya başlamıştır. Bunu daha önce Nazım da hissetmiş ve ondaki 'büyük maksatlara arkadaş olma kabiliyeti'ni sezmiştir. Önce Nazım, ardından Refik Cemal Handan'da 'yeni kadın'ı bulurlar ve her ikisi de 'maksadın yüzü'nü onda gördükleri için de tutkuyla bağlanırlar. Böylece yeni kadın ve maksat birleşir yeni bir bütün oluşturur. Bu tavır yazarın sonraki romanlarında da devam eder. *Yeni Turan*'da Oğuz'un ölmeden önce öğrenmek istediği son şey Kaya'nın Hamdi Paşa'yla evlenme sebebidir. Çünkü o da 'Maksad'ın Kaya'nın aşkına götüren ana yol olduğunu anlamıştır (Halide Edib 1329: 176). *Ateşten Gömlek*'te İhsan, eğer Ayşe 'muharebeden kaç,' dese "[...] beş dakika sonra beynim[ni] kendi elliyle parçalamak şartıyla o istedi diye hattıharbi terk edebilecektir." (Halide Edib 2003: 160) Peyami, 'daire ve sararmış kâğıt kokan hüviyeti'ni Ayşe/maksat uğruna dönüştürür. O da 'Ayşe sıtması'na tutulanlardandır.

Bu örnekler Halide Edib'in *Seviyye Talip*'ten sonra yazdığı roman-

larda kadın kimlikleri kadar erkek kimliklerini de değiştirdiğini gösterir. Yazarın erkekleri kadını, aşkın öznesi olmaktan çıkarmazlar, fakat dava ile aşkı, akılla kalbi birleştirmiş bir kadını isterler. Ancak yazar bundan sonraki kadınlarına sosyal duyarlık yönünde daha aşkın bir kimlik kazandırır. Hepsisi de sosyal mutluluğu bireysel mutluluğun önüne geçiren, aşkı davaya feda eden, güçlü ve kararlı kadınlardır. Onları güçlü kılan artık tereddütten kurtulmuş olmaları, ‘maksadın kızı’ olmayı başarmış olmalarıdır. Bu kendini sosyal realitenin içinde gerçekleştirebilmiş Türk kadınının romandaki simgesel görüntüsü olur.

“O bu memleketin yetiştirdiği bir ruh değil, bir ot”: Neriman

Bütün düşünce dünyasında Gökalp’in tesiriyle yerli olanın zenginleşerek devamı yanında bir tavır benimseyen Halide Edib, kadın konusunda da yetişmesiyle, bağlılıklarıyla ve ilgileriyle ‘yerli kadın’ın modernleştirilmesi, sosyal hayata katılması görüşü yanında yer alır. Bunun için de *Raik’in Annesi*’ndeki Refika’dan itibaren köksüz modernleşme karşısında direnen kadınları yaratır. Refika, bazı özellikleriyle *Seviyye Talip*’in Macide’sinde devam eder ve *Handan*’da Neriman’a bağlanır. Bu üç kadının birleşen tarafı, kendilerini aile, eş ve çocuk sorumluluğu içinde var kılmalarıdır. Bu üç kadın arasında sosyal hayata duyarlı olan sadece Macide’dir. Halide Edib’in sosyal uyanışı romanın asıl kişisi olmasına rağmen Seviyye yerine Macide tiplemesine yüklemesi bu sebeple önemli bir başlangıçtır. Ancak yazar, -romana konu olabilecek çatışmaları getirmediği için olmalı- Macide’yi devam ettirmez.

Neriman, Macide’nin sosyal tarafı budanmış devamıdır. Onda bir erkeği ‘her gün başka bir yüz, başka düzme bir kişilikle üzen’ taraflar yoktur. Fakat ‘erkek rüyalarına ortak olacak taraf’ da yoktur. Yani dönem erkeğinin kadından beklediği ‘dava arkadaşı’ olma potansiyeline sahip değildir. Refik Cemal onu temiz ve masum bulur. Yanında kendini güvende ve huzurlu hisseder. Ancak bütün bunlara rağmen ruhunda bir türlü tatmin olmayan bir tarafın, bir eksikliğin olduğu sezinler. Server’e şunları yazar:

“Neriman öyle nadir kadınlardan ki, insanı her gün başka çehre, başka düzme bir şahsiyetle üzmüyor. Hep o! [...] her gün daha mutmain, her gün daha asude, sevgili kitaplarımla meşgulüm. Yalnız Neriman’ı biraz mütalaalarımın bigâne buluyorum. İçtimaiyattan sıkılıyor, tarihi az seviyor, hele felsefe okusam açıktan açığa uyuyor. Edebiyatı az çok seviyor [...] müziği çok seviyor, iyi piyano çalıyor, tatlı sakit bir sesi var. Fakat seninle ve arkadaşlarla o kadar ruhumuzu yakan erkek rüyalarımızla onu müşterek görmek

bir hayal; o herkes gibi bu memleketin yetiştirdiği bir ruh değil, bir ot, bir çiçek, bir şey! Memleketin hayatından -ne kadar elim, ne kadar siyah ve ne kadar müheyya-yı inkıraz olsa- bihaber. Beni o kadar çok işgal eden bu muazzam fakat ümitsiz şeye onu iştirak ettiremiyorum. [...] Çarkları artık levsten, ihmalden ve kan pıhtılarından dönmek istemeyen ve belki bir gün zordan kırılacak olan bu memleketin makinesini görmüyor. Kendi yeşil ve sakit yuvasının haricinde bir şey bilmek istemiyor. Anaları, büyük anaları gibi burada sakit yaşayıp ölürlen etrafında bütün bir ırkın, bütün bir mülkün döküldüğünü [...] duymuyor bile! [...] bazen istiyorum ki Neriman bu sakit ve durgun tebessümünden [...] sıyrılısın [...] ruhumu sarsan her şeyi parmakları arasın bulsun!” (Halide Edib 1327: 25-26)

Refik Cemal bir erkek olarak ‘yeni kadın’ı tanımlıyor. Sevgili, ane, ruh arkadaşı olduğu kadar dava arkadaşı... Neriman kocasını tatmin edemediğinin farkındadır. Refik Cemal’in aradığı kadının Handan olduğunu korkmadan dile getirir. Fakat Handan, hem ruh arkadaşı hem dava arkadaşı kimliklerini uzlaştıramadığı için harcanır. Handan’ın roman sonundaki ölümünü hazırlayan ateşli hastalığı, aslında bu iki kimliği arasında ezilmiş ‘Türk kadınının şiddetli sıtması’dır.

Ruh arkadaşlığından dava arkadaşlığına... Yeni Turan kadını

Halide Edib’in, seçimini ‘maksadın kızı’ olma tarafında yapan kadını *Yeni Turan* (1913)’da ortaya çıkar, *Ateşten Gömlek* (1922) ve *Vurun Kahpeye* (1923) isimli romanlarda devam eder. ‘Maksadın kızı’ olmayı reddederek mutsuz olan Handan’ın, bu teklifi kabul etmesi durumunda olabilecekler yazarın zihnini meşgul etmiş olmalıdır ki sonraki kadın tiplemesi Kaya ile bu sorunun cevabını verir. Kaya, âdeta Handan’ın tersine çevrilmiş biçimidir. İsmi gibi sert bir kadın olarak kendi benliği ve kadınlığıyla ilgili bütün duygularını yok etmiş, tam bir dava kadınına dönüşmüştür. İnandığı hayat ve değerler dünyasının Yeni Turan tarafından gerçekleştirileceğinden emindir, kendini bu siyasal mücadeleye düşünmeden feda eder. Yeni Turan’ın lideri ve hem ruh hem de fikir arkadaşı Oğuz’un hapisten salıverilmesi karşılığında Yeni Osmanlı Partisi lideri Hamdi Paşa’nın evlenme teklifini kabul eder.

Yeni Turan, yayın tarihi itibarıyla Meşrutiyet sonrasındaki hak ve hürriyetlerin elde edildiği ancak alabildiğine kaosun başladığı bir dönemin romanı olarak devriyle ilgili pek çok sosyal izdüşümü taşır. Artık hayatın bir parçası olmaya başlamış olan savaşlar ve alabildiğine politize olmuş hayat, bu konulara mesafeli duran kadını da içine almıştır. Yarım

asrı aşkın bir zamandır eğitimle, okuduklarıyla ve gözlemleriyle belli bir olgunluk noktasına gelmiş olan Türk kadını, kendisinden etkin bir katılım bekleyen hayat karşısında artık bir tereddüt taşımaz. Özellikle de kadını sosyal hayatın vazgeçilemez bir parçası olarak gören milliyetçilik hareketinin teşvikleriyle erkeklerle eşit eğitim görmüş ve önemli sorumluluklar üstlenmeye hazırlanmıştır. Bir taraftan zihinsel faaliyetlerini kurdukları dernekler aracılığıyla evin dışına taşıma, çalışma hayatının bir parçası olma ve Türk Ocağı gibi derneklerde erkeklerle birlikte faaliyetlere katılma gibi çok yeni bir sosyal alanın bireyi olurken bu dönüşüm içinde kendine ayak bağı olacak 'kadınlık' vasıflarından da sıyrılır. Bu kadınlar Asım'ın günlüğünde şöyle tasvir edilirler:

“Bol, uzun cübbesi altında, uzun vücudunun temevvücü acaba bir kadının nazlı reftarı mı yoksa bütün fırtınalara kavi ve sökülmez bir sazın, tabiatın lisan ve evzıyla mukavemet eden dalgaları mı diye düşündüm. [...] Arkasında ta ayaklarına kadar inen ve bol, uzun kolları ellerini örten [...] kurşunî bir yün cübbe [...] Etrafında uyandıracağı her türlü hisse karşı kudretli fakat sade şahsiyeti, bihis gibi kat'î adımlarla yürürken [...] uzun siyah kirpikler arasında büyük, biraz donuk firuze renginde iki mavi musır ve kudretli nazar [...] bakışında katiyen, kadın ya da erkek, insana cinsiyet hatırlatan bir şey yoktu.” (Halide Edib 1329: 29-30)

Halide Edib, bu romanda Ziya Gökalp'ın da tesiriyle Türk kadınına 'dava insanı'na dönüştürecek gücün 2000 yıl önceki Turan'da olduğuna inanır ve bu köklere ulaşmak ister. Yeni Turan Partisi'nin politikaları içinde, Osmanlı'ya Bizans'tan geçtiğine inandıkları 'asalak kadını' değiştirmek ve eski Türklerdeki saygın konumuna ulaştırmak, ona seçme hakkını vermek de vardır. *Yeni Turan* bu konuyla meşrutiyet sonrasında kadına yönelik politikalarını ve Türk milliyetçiliğinin kadına önem veren yaklaşım ve beklentilerinin anlatımını da üstlenmiş görünür:

“Yeni Turan'ı en çok göze çarptıran şey belki de Türk kadını müessesatı idi. Yeni Turan, kadınlarını da okutuyor, kadınlarını da yanı başında çalıştırıyordu. Yeni Turan kadınlarının kıyafeti de sadeleşmiş, değişmiş, modaya hiç muvafık değil. Fakat yarattıkları Türk ve İslam âlemi ile pek münasebettar bir şekil almıştı. ... Yeni Turan'ın hocalık eden, ciddi surette hastabakıcı yetişen, bir muharebe olur olmaz Arap mücahitleri gibi Mehmetçiklerin yaralarını sarmaya giden, ordunun dikişini dikmek için kadın imalathanelerinde çalışan, eski Türk işleme ve sınıyını Yeni Turan'a tatbik için iktisadi, insanî, ilmî ve bilmem daha yüz türlü çalışan, akın akın kadınları vardı. Bir süsten, kıymettar bir biblodan birdenbire müfit, çalışkan bir uzv-ı cemiyet, bir ana, bir arkadaş, bir her şey

olan bu kadınları itiraf ederim ki takdir ediyordum. Fakat hiç de güzel bulmuyordum. Arkalarında eski Tatar Türklerini hatırlatan bazen siyah, bazen kurşunî uzun bir manto, başlarında beyaz, yumuşak bir örtü, ayaklarında sade, kalın ayakkabılar, ellerinde iş torbaları ...” (Halide Edib 1329: 10-11)

Halide Edib ilk romanı *Heyula*’dan itibaren aşkın öznesi olarak anlattığı aşırı duygusal kadınlar, *Yeni Turan*’dan itibaren yerlerini, inandıkları davaya tam anlamıyla bağlanmış, kararlı ve tavizsiz kadınlara bırakırlar. Bu kadınlar sanki birden bire aradıkları benliklerini bu millî davanın içinde bulmuş gibi histerik taraflarını terk ederler ve her türlü fedakârlığa hazır, davanın hedefine odaklanırlar. Dolayısıyla beşeri aşkın bu kadınlarda yön değiştirdiği söylenebilir. Yazarın ilk romanlarındaki hem erkek hem de kadın kahramanlarında vazgeçilmez bir özellik olan tutkulu ve yakıcı aşk bağı, sosyal ve millî olana tutkuyla bağlanmak şeklini kazanır. Erkekleri kadınlara bağlayan artık büyüleyici bakışlar, kızıl saçlar ve açıklanamayan çekicilik değildir. Maksada bağlılıktır, maksat uğruna katlanılan fedakârlıktır, maksat için yapılan savaştır. Kaya değişen aşk anlayışını şöyle anlatır:

“*Uzun, meşakkatli, yalnız hayatımın bir tek aşkı oldu: O da Yeni Turan rüyasını benimle beraber görüp, benimle beraber hayatta bir eşini yapmak için çalışan Oğuz! Fakat Oğuz ve ben, rüyamızı ve maksadımızı sevmekle, rüyamız ve maksadımız için yaşamakla birbirimizi kâfi seviyoruz addettik, bütün şahsî saadeti onda bulduk.*” (Halide Edib 1329: 64-65).

Kaya’nın sözleri, nihayet Nazım’ın beklediği kadının doğduğunu gösterir. Böylece erkek ve kadın benliklerini ortak bir dava etrafında buluştururlar. Nazım Handan’a duygularını “[...] siz mesleğe, paraya değil, hayata, efkâra ve büyük maksatlara arkadaş olacak kızlardansınız. [...] Memlekette belki bir gün büyük şeyler olacak, belki bu büyük şeyleri biz yapacağız. Belki ateş, kan, duman ve ölüm, pek çok ölüm. Siz, siz de bu ateş, kan, duman ve ölüm yapanlardan olur musunuz?” (Halide Edib 1327: 114-115) cümleleriyle anlatabilmiş, bir sevgili değil, mücadelesinde yol arkadaşı aramış, Handan ise devir kadınının böyle bir sürece hazırlıksızlığını yansıtmak üzere bu teklifi reddetmişti. *Yeni Turan*’da kadın bu konumunu aşar ve davayla birleşme seviyesine yükselir. Kaya, “[...] kadınları bir ot, bir makine halinden çıkarıp erkeklere temiz, çalışan bir arkadaş, çocuklara ve bütün memlekete bir ana, bir mürebbi yapmak için [...]” çalışmış (Halide Edib 1329: 28), ‘Yeni Turan kadınları’nda ahlakî ve sosyal bir değişimi gerçekleştirmiştir.

Yeni Turan'da bu kadın Kaya ile temsil edilir, ancak kadınla ilgili düşünceler Oğuz tarafından savunulur. Bu, yazarın kadınla ilgili önemli kazanımların erkeklerin yardımı olmaksızın başarılmayacağına olan inancının -aynı zamanda Tanzimat yıllarından beri süren eski bir inancın- sonucu olmalıdır. Unutulmamalıdır ki bütün bunlar aynı zamanda Halide Edib'in kendine ait deneyimlerdir. Meşrutiyet'i takip eden günlerde tanınmaya başlayan Halide Edib'in giderek daha etkin olduğu ve sorumluluk alanının genişlediği fark edilir. Bu paralelde bundan sonra yazdığı romanlarda 'maksadın kızı' olmayı seçen, ama bu konumunu da aşarak bizzat 'maksadın kendisi' olan kadınlar yaratacaktır. Bu kadınların eşleri, çocukları gibi birinci dereceden ailevi bağlılıkları da yoktur. Yanlarında sadece, kendileri gibi davanın parçası olmuş bir erkek -Kaya'nın yanında Oğuz, Ayşe'nin yanında İhsan ve Aliye'nin yanında Tosun- vardır.

Halide Edib, pek çok konuda sosyal hayatın uzantılarını taşıyan ilk dönem romanlarında giderek kadınlarını cinsiyetlerinden soyar. Bu kadın, dönemin ihtiyacı olan ve şartların yetiştirdiği 'yeni kadın'dır. Yeni kadının maksat/dava karşısındaki duruşu ve seçimleri yanı başındaki erkeğin duruşunu da belirler. *Handan*'da kadının maksat karşısındaki yerini belirleyememesi, başka bir söyleyişle sosyal hareketin en üst safhada olduğu bir dönemde duygusal kimliğinden sıyrılamaması, erkeğin kendi duruşunu belirlemesine engel olmuştur. Kendini davaya adanmış olan Nazım'ın hapisanede intiharı, -'maksadın kızı' olma kabiliyeti taşıyan kadın/Handan gibi- bir 'dava adamı'nın da yok oluşudur. Nazım'a göre Handan'ın, başka bir söyleyişle kadının maksada bağlanamaması davayı anlamsız bir yığın söz haline getirmiş, erkeği dava yolunda yalnız bırakmıştır. Yazar okuyucusuna, 19. asrın ortalarından itibaren devam eden Türk kadını sosyal hayata hazırlayan sürecin sonuçsuzluğu ihtimalini düşündürmeyi ister. Bir aydın kadın olarak, hemcinslerinden artık sosyal sorumluluk üstlenme becerisini göstermelerini bekler.

Mor Salkımlı Ev'de takip edilebileceği gibi yazarın bu romanın yazıldığı yıllarda Ziya Gökalp'la daha derin bir fikrî yaklaşmasının olması, Halide Edib'in edebî anlayışını değiştirmesine ve daha toplumsal olana yönelmesine yol açmıştır. *Handan*'dan sonra yazdığı *Son Eseri* (1913) ve *Mev'ut Hüküm* (1917-18) onun şiddetli aşk duygusunu anlattığı son romanları olur. Yazar *Yeni Turan*'la, bireysel aşktan, toplumsal aşka yönelmiş ve aşk kadını/insanını anlatmaktan dava kadını/insanını anlatmaya geçmiştir. Kaya'nın bu kadar kuru olması *Yeni Turan*'ın bu anlamda ilk roman olmasıyla açıklanabilir. Çünkü bu yoldaki ikinci kadın Ayşe ve onu takip eden Aliye, Kaya'ya göre daha insanî vasıflarla donatılırlar. Kaya'nın babası tarafından bir 'erkek gibi' yetiştirilmesi, Oğuz'la karşıla-

şıncaya kadar doğru bildiği yolda tek başına çalışmış olması ve Hamdi Paşa'yla evlenmeyi davaya bir hizmet kabul ederek sessiz ama mağrur katlanışı da bunun bir göstergesidir. Hamdi Paşa'nın sunduğu Kaya'yı kadın yapmaya yönelik görkem, onun kafasındaki konuşmayı durdurmaz. Çünkü Kaya, Handan gibi sınırlarıyla değil, kafasıyla yaşayan kadındır. Bunun için de dümdüzdür. Kabul ettiği evlilik ilişkisinde kendisine verilen sözlerin dışına çıkıldığını anladığında -kendi noktasından bakılınca artık görevi tamamlandığında- "*Ayağında çarıkları, arkasında siyah yumuşak cübbesi, başörtüsü yine saç hattının altından çevrilmiş, elleri uzun kollu cübbesinin kolları içinde*" (Halide Edib 1329: 184) 'yeldirmesinin ucunu kire dokundurmadan' Hamdi Paşa'nın hayatına geldiği gibi çıkar gider.

Halide Edib'in bu romanda Yeni Turan kadınlarının/Kaya'nın giyimini üzerinde ısrarla durması da ilgi çekici görünmektedir. İlk dönem romanlarının anlatıcısını erkeklerden seçen, tanımladığı kadınlara mutlaka 'erkek gibi'lik sıfatını veren Halide Edib, Kaya'da buna ilave olarak cinsiyetini belirsizleştiren ve kadını sadece dava savaşçısı bir 'insan' haline getiren özelliklerin altını çizer. Kadınlara birleştirilen ve vazgeçilmezmiş gibi görülen giyim kuşamın aynı zamanda israf olduğunun anlatılmaya çalışıldığı bu romanlarda, kadına süs olarak artık 'fikir/ideal' yakıştırılmaktadır. Kaya, bu noktada bir adım öndedir. O, aynı zamanda Yeni Turan Partisi'nin düşünsel zeminini oluşturanlardandır. Kaya'nın bir kadın olarak bir siyasal yapının zeminini oluşturan düşüncenin teorisyenleri arasında yer alması da önemli bir başka konudur. Kaya'nın bu konumu, partinin kadın konusunda önemli projelerinin olmasını doğallastırır. Halide Edib, kadının haklarını elde etmesi ve sosyal hayatın vaz geçilemez parçası olması yolundaki başarının bizzat kadınların söz sahibi olmalarıyla gerçekleşebileceğini düşünüyor olmalıdır.

'Maksadın kızı'ndan 'maksadın kendisi olan kadın'a: Ayşe

Kaya'nın bir adım sonrası *Ateşten Gömlek*'te Ayşe'dir. *Seviyye Tâlip*'te Macide ve Seviyye ile yola çıkan yazar, kadınlık ya da millet konusunda sosyal bir duyarlılık ortaya koyamadan hayat süren bu kadınlardan, hatta 'vatanperver' olduğu söylenen Handan gibi davanın karşısında 'ben'ini tercih eden kadından sonra, önce kendini davaya adanmış, sonra da davanın bizzat kendisi olmuş kadın tiplemesine ulaşır. Kaya, bu kadının başlangıcıdır. Onun ruhunda 'maksadın kızı olma' ve 'maksadın kızını yetiştirme' gücü vardır. Çocukluğundan itibaren bu hayali kurmuş ve gerçekleştirmek için yaşamış, yine maksat adına yapmak zorunda kaldığı fedakârlık onu sonuna kadar dava arkadaşının yanında olmaktan uzaklaştırmıştır.

Kaya'nın bir adım sonrası Ayşe'dir. Ayşe de maksada doğru olan yolculuğuna Kaya gibi yalnız çıkmıştır. Ancak onun Kaya'dan farkı, bizzat realitenin/ateşin içinde olmasıdır. Kaya -ve Oğuz- önce eğitim sonra biraz daha aktifleşerek politik mücadele yoluyla bir gelecek kurmaya çalışırlar. Oysa Ayşe'nin önce yaşadığı zamanı ve mekânı kendine ait kılma savaşını kazanması, sonra onun üzerinde bir geleceği tasarlaması gerekir. Bunun için de Ayşe, Halide Edib'in sosyal hayatın parçası olmaya doğru dönüşen ve sorumluluk yüklenme becerisini kazanan kadın anlayışının vardığı son noktadır. Bu kadın artık varlık mücadelesi veren milletin bir ferdidir, bizzat savaşın içindeki kadındır. O, ferdi mutluluğu sosyal mutluluğun sonrasına bırakmıştır. Yani 'ben' olmaktan çoktan uzaklaşmış ve kendini 'biz'de bulmuş olan kadındır. Onun için öncelikli hedef, bireysel kayıplarıyla -eşi ve küçük çocuğu işgalcilerce katledilmiştir- zihninde bir eşik oluşturan İzmir'in geri alınmasıdır. İhsan bunun adını 'İzmir hülyası' koyar ve Ayşe maksat bağını; "*O arzın en iptidai mahlûkatından daha derin bir aşk ve ihtiras taşıyor, onun İzmir hülyası onu, tarihin en muhteris kadınından fazla sarsıyor [...]*" (Adıvar 2003: 166) ifadesiyle tanımlar.

İzmir'in kurtuluşu, bütün Millî Mücadele için sembolik bir anlam taşır. Halide Edib, bütün bir milleti ilgilendiren bu anlamı, roman kişisi Ayşe'de kişiselleştirmiştir. 'Ben'ini 'biz'in içinde eritmiş olan Ayşe için İzmir'in kurtuluşu, gerçek bir varlık sebebidir. Oysa İhsan için Ayşe, maksadın kendidir. Duygularını şöyle itiraf eder:

"[...]ben sadece sırtımı ateş kamçısının darbesine verip İzmir'e doğru yürümedim; herkes İzmir'e giderken ben Ayşe'ye doğru gittim. [...] Ben demir gibi şeref ve haysiyete bağlı asker, utanmadan itiraf ederim ki, o bir gün bana 'muharebeden kaç!' diyeydi, beş dakika sonra beynimi kendi elimle parçalamak şartıyla o söyledi diye hattı harbi terk ederdim" (Adıvar 2003: 159-160).

İhsan'ın ve diğer erkeklerin Ayşe karşısındaki güçsüzlükleri neredeyse millî ideali Ayşe'nin ideali olduğu için benimser görünmeleri, Ayşe'yi daha da güçlü ve büyük yapar. Yazar onu ayrıca kimliği etrafına yerleştirdiği mesela İzmir'in kurtuluşuna kadar hiç ağlamama gibi kararlılıkla daha da güçlendirir. Fakat Ayşe'yi asıl güçlü yapan ve Şişli kadınlarından ayıran taraf, 'yerli/millî' olmasıdır. İngiliz gazeteciyle girdiği münakaşada çok düzgün bir Fransızca bildiği ve milletiyle ilgili hassasiyetleri içselleştirdiği ortaya çıkmıştır. Gedikpaşa'da kendi başına ve 'siyah sır' olarak yaşadığı evinde elinde daima bir dantel yahut dikiş vardır. Bütün parasını İzmir yoluna adadığı için haftada üç dört gün ders vermekte, dinlenmek için de İzmir göçmenlerinin çocuklarına çorap örmektedir.

Ayşe'nin mücadelesi, bütün varlığını 'maksat için' adamak şeklinde olur. Yazarının Sultanahmet mitingi, Anadolu'ya geçiş, Millî Mücadelenin içinde olma gibi kendine ait deneyimlerini taşıyan Ayşe, "Ben en çok beni korumak isteyenlerden, rafta saklanacak bir nevi mahlûk gibi beni sakınanlardan nefret ederim [...] ben, yalnız benim çekeceğim kadarını değil, daha fazlasını bana yükletmek isteyenleri, elimden tutup ateşe sürükleyenleri severim [...]" (Adıvar 2003: 86) diyerek artık hayatın ve meselelerin içinde olgunlaşarak dönüşmüş, dönemin istediği kadın olduğunu anlatmak ister. O ata biner, silah talimi yapar, askerlerle yaşar, erkek gibi giyinir. Fakat yine de eksik olan bir şeyler vardır. Ayşe bir yerde "[...] ben silah atan muharip bir insan olamam. Fakat İzmir yolundakilerin yaralarını sarar ıstırabını hafifletirim" (Adıvar 2003: 145) der. Aslında bu seçim, yani yazarın kadına bizzat ateşin içinde değil, kıyısında olma ve ateşin içinde olanlara yardım etme yönündeki seçimi, bütün aşkın karaktere rağmen kadının verili sınırlarını kabul etmesi anlamına da gelir. Halide Edib, elinden ferdî aşkı ve cinsel kimliğini aldığı, zihnine millî idealleri yerleştirdiği ve evin 'süs bebeği' olmaktan uzaklaştırdığı halde kadını cephede ön safta ölen ve öldüren olarak görmek istemez. Ona erkeğin yanında ve arkasında biraz 'kadınca' başka bir mücadele alanı açar. Bu alan hemşire olarak, öğretmen olarak, gazeteci olarak ama kadın olarak hayata katılabileceği, katkıda bulunabileceği alandır. Böylece zihinsel bir dönüşüm gerçekleştirerek değişmiş olan kadının, yeni sınırları da belirlenmiş olur. Kültürün belirlediği bu sınırların esasını 'toplum tarafından kabul edilebilir kadın olma' ölçüleri oluşturmaktadır. Bu aynı zamanda yazarın Türk kadınının bundan sonraki yolculuğu konusunda bir sezgisi olarak değerlendirilebilir. Toplum bütün deneyimlere, kendini savaş içinde gerçekleştirmeyi başaramış kadınlara rağmen, güçlü, bağımsız, kararlı ve kendine yetebilen kadını kabule hazır değildir. Bu kadını ancak toplum adına verilmiş bir mücadelenin içinde kabul edebilir ve bütün çabasına karşılık onu kadın olmanın dışında düşünemez.

Sonuç: Seviyye Talip'ten Ateşten Gömlek'e

İlk eserinden itibaren kadınların sosyal hayata katılımları ve bu süreçteki sorunları üzerinde düşünen Halide Edib, ilk romanlarının kadınlarını sosyal hayat ve sosyal mesele karşısındaki tereddütleriyle anlatır. *Yeni Turan*'la birlikte sorumluluğu yüklenmiş giderek onun parçası olmayı başarmış kadınlar doğmaya başlar. Onun *Seviyye Talip'ten Ateşten Gömlek'e* yarattığı bu kadınlar, Türk kadınının dönüşümünü ve sosyal hayata katılım sürecini yansıtır. Yazarın Seviyye Talip ve Macide'den Handan'a, Handan'dan Kaya'ya, Kaya'dan Ayşe'ye adım adım değişen, değişikçe yenilenen ve eksik taraflarını tamamlayarak olgunlaşan kadınları,

19. asrın ikinci yarısından itibaren modernleşme hareketinin içine alınmış Türk kadınının sosyalleşme macerasını yansıtır. Bu romanlardaki kadınların deneyimlerinden de anlaşılacağı gibi, Türk kadınının sosyalleşme sürecini hızlandıran, belki yeterince hazmedilemeden sosyalleşmesini sağlayan, tarihî şartların zorlamasıdır. 20. yüzyıl başlarının çok hareketli ve sonuçları itibariyle önceki dönemlerle benzerlik taşımayan süreci, Türk kadınının süratli bir şekilde sosyal hayata katılmasının ve sorumluluk üstlenmesinin önünü açmıştır.

Geniş bir okuyucu kitlesi üzerinde etkili bir yazar, aynı zamanda çağının kadınları için rol-model olan Halide Edib için, bütün bunlar bir tarafıyla ferdi hayat tecrübesidirler. O yarattığı kadınları kendine ve topluma ait deneyimleriyle besler. Onun kadınlarını, 1908 Meşrutiyet'i sonrasının siyasal şartları kadar dönem kadınının kendini var etme sancuları yaratır. Bunun için de Halide Edib'in eseri Türk kadınının sosyalleşme tarihi olarak okunabilecek derinliğe sahiptir.

Halide Edib, tarihî açıdan oldukça önemli bir dönemin kadın yazarı ve toplumsal hayatın içinde süre giden dönüşüm ve değişimlerin aynı zamanda birinci dereceden etkileneni olarak süreç içindeki yerini sorgular ve kendine bir rol biçer. Bütün bunlar aynı zamanda yazarın dönem kadınıyla ilgili değerlendirmeleridir. Bu sebeple yazarın romandan romana değişen ve dönüşen tiplerini, kadınla ilgili görüşleri devrin konuyla ilgili birikim ve deneyimlerini farklı aynalarda seyretmek gibidir. Halide Edib'in eseri bu tarafıyla dönemin 'yeni kadın'ının biçimlenmesine katkıda bulunur. Zira yazarına ve okuyucusuna konuyla ilgili teorileri kurgusal bir dünyada bile olsa pratiğe geçirme deneyimini yaşatır.

KAYNAKÇA

[ADIVAR], Halide Salih (1326), *Seviyye Talib*, İstanbul.

[ADIVAR], Halide Edib (1327), *Handan*, Tanin Matb., İstanbul.

[ADIVAR], Halide Edib (1329), *Yeni Turan*, Tanin Matb., İstanbul.

ADIVAR, Halide Edib (1996), *Mor Salkımlı Ev*, Özgür Yay., İstanbul.

ADIVAR, Halide Edib (2003), *Ateşten Gömlek*, Özgür Yay., İstanbul.

ARGUNŞAH, Hülya (2013), "Ahdiye İle Ceylan Arasında Bir *Jön Türk*: Ahmet Mithat Efendi'nin Feminizmi", *Turkish Studies*, Volume. 8/9, Summer 2013, s. 1-16. (10.7827/TurkishStudies.5605)

BELE, Tansu (tsz.), *Halide Edip Adıvar/İlk Dönem Yapıtları*, Siyah Beyaz Kitap, İstanbul.

- BERKTAY, Fatmagül (2009), “Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Etkin ve Küskün Öznesi Kadınlara Bir Örnek: Halide Edip Adivar”, *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, s. 28-37.
- ÇAHA, Ömer (1996), *Sivil Kadın-Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*, Vadi Yay., Konya.
- ÇAKIR, Serpil (1994), *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Kadın Araştırmaları, İstanbul.
- ÇETİNKAYA, Y. Doğan (2011), “‘Uyanın Kadınlar! Hayata Bigâne Kalmamak İçin’ Türk Milliyetçiliğinin Kuruluşunda Kadınların Rolü ve *Kadınlık Hayatı Dergisi*”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 12, s. 119-139.
- ENGİNÜN, İnci (2007), *Halide Edib Adivar’ın EserlerindeDoğu ve Batı Meselesi*, Dergâh Yay., İstanbul.
- ENGİNÜN, İnci (2012), “Ziya Gökalp ve Aile”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, (7. bs.), Dergâh Yay. İstanbul, s. 468-477.
- ENGİNÜN, İnci (2012), “Ziya Gökalp ve Halide Edib Adivar”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, (7. bs.), Dergâh Yay., İstanbul, s. 82-91.
- GÖÇERİ, Nebahat (2010), *Kadın Hareketi Tarihi*, Bizim Büro, Sivas.
- SANCAR, Serpil (2012), *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İletişim Yay. İstanbul.